

Stredná Európa a spoločné záujmy jej národov

DANIEL ŠMIHULA

„Uvažovanie o strednej Európe v súčasnom období sa tak trochu podobá štábnym hrám v debnách s pieskom. Imituje okolnosti, ktoré by mohli nastať, ale možno nikdy nenastanú.“

Ján Čarnogurský, jún 1989

OBJAVENIE SA POJMU

Preto, aby vôbec bolo možné uvažovať o spoločných záujmoch a budúcnosti strednej Európy, je nutné ju nejakým spôsobom ohraničiť, vyčleniť od zvyšku kontinentu. Treba viac alebo menej jasne určiť, ktoré oblasti sú týmto názvom označené. Stredná Európa sa však definuje rôzne. Kritéria geografické, kultúrno-historické, vojensko-bezpečnostné, ekonomicko-sociálne atď. dávajú rozdielne odpovede, čo neobyčajne sťažuje túto úlohu. Definovanie strednej Európy v náročnosti a aj istej špekulatívnosti nezaostáva za pokusom definovať Európu ako takú.

Samotný pojem sa objavil na začiatku 19. storočia. V stredoveku sa o strednej, západnej, východnej, severnej či južnej Európe príliš nehovorilo. Vtedajšiu jednotu zdôrazňujú i dnešní ideológovia strednej Európy.¹

Stredovek neoperoval ani s kategóriou európanstva ako takého, skôr hovoril o kresťanstve, respektíve o latinskom a východnom kresťanstve, o zóne islamu atď. Určujúcim bolo delenie na oblasť pod mocou (aspoň symbolickou) rímsko-nemeckého cisára (v ranom stredoveku franckého kráľa) a pápeža, na tie uznávajúce byzantskú autoritu a konštantinopolského patriarchu a nakoniec na oblasť pohanov (Slovania, Škandinávci, národy okolo Baltského mora a dnešných severoruských riek), ktorá sa stále zmenšovala. V predstavách talianskych a francúzskych humanistov malo svoje miesto aj určité pohľadanie krajinami zaalpškými a zarýnskymi ako vyjadrenie protikladu medzi dedičmi rímskej tradície a „barbarmi“ z Nemecka a slovanských krajín, ale aj v tomto prípade išlo predovšetkým o intelektuálnu konštrukciu nenarúšajúcu jednotu kresťanstva, Ríše, pápežskej a cisárskej moci.

V časoch osvietenstva sa pojem kresťanstvo (rozumej západné) nahradil pojmom Európa. Východná Európa a Balkán tvorili a zrejme i dnes čiastočne tvoria oblasť s trochu inou kultúrou, ktorá ich odlišuje od tzv. civilizácie kresťanstva západného typu (latinského: katolícko-protestantského; vhodnejší názov nie je jednoduché nájsť; pojem západná civilizácia sa akosi implicitne chápe ako západoeurópska). Myslitelia, ktorí sa zaoberali strednou Európou z nie čisto zemepisných pozícií, si vždy kládli otázku, kde a čím sa stredná Európa vymedzuje najmä voči Európe západnej. Voči Európe východnej bola kultúrno-historická hranica určená jasnejšie a dávno.² Ale práve medzi strednou a západnou Európou geograficky určenými neboli medzi 13.–18. storočím výrazné kultúrne rozdiely. Viac bola vnímaná diferenciácia sever–juh. Problém strednej Európy a jej identifikácie či samodefinovania vznikol preto až na začiatku 19. storočia.

URČUJÚCE KRITÉRIA

Geograficky by sa hádam dalo najľahšie kresliť hranice strednej Európy podľa prírodných prekážok a politických hraníc. No i tu sa zriedka dospieva k spoločným výsledkom. Najbežnejšie sa v českej a slovenskej geografii do strednej Európy zahrňuje územie od Rýna po Bug a od Baltu po Alpy a južné Maďarsko. Snahou definovať hranice strednej Európy

boli priam posadnutí nemeckí zemepisci. V počiatočných obdobiach ich k tomu viedla zrejme vrodená systematickosť, neskôr v imperiálnom období (1871–1945) predovšetkým snaha nájsť a definovať prirodzený priestor pre nemeckú expanzívnu politiku. Pre Augusta Zeuneho (1808) to bol priestor zahrňujúci Francúzsko, Dánsko, Nemecko po Odru a Podunajsko.³ Georg Funke (1847) „*Centraleuropu*“ videl ako priestor budúcej nemeckej veľríše, zloženej z nemeckých krajín a z povodia Dunaja.⁴ Za autora nemeckého pojmu „*Mittleuropa*“ so zlovestným nádychom (1882) možno zrejme považovať Alfreda Kirchhoffa. V jeho predstave fakticky išlo o rozšírené Nemecko (o Švajčiarsko, Holandsko, Belgicko a tzv. „nemecké“ krajiny rakúskej ríše), pre ktoré hľadal vhodný názov.⁵ Joseph Partsch (1903) k tomu priradil celé Rakúsko-Uhorsko a balkánske štáty.⁶ Potom sa už s veľikášskymi koncepciami nemeckých geografov roztrhlo vrece. Vybojovanie „*Mittleuropu*“ ako objektu nemeckej politickej, economickej a kultúrnej nadvlády sa stalo jedným z vojnových cieľov cisárskeho Nemecka. Najagresívnejšie boli tieto plány vyjadrené v diele poslanca Fridricha Naumana *Stredná Európa* z roku 1915. Jeho „*Mittleuropa*“ s jadrom, ktoré videl v zjednotenom Nemecku a Rakúsko-Uhorsku, siahala od východného Francúzska až po rusko-ukrajinskú hranicu a priamo nadväzovala na územia, ktoré Nemecko malo okupovať na Balkáne, aby si zaistilo kontrolu nad Blízkym východom.⁷

To, ako s vedeckou „dôkladnosťou“ nemeckí zemepisci zdôrazňovali, prečo z hľadiska geografie musia byť hranice strednej Európy na určitej rieke a na tom a tom pohorí (každá koncepcia mala istú v podstate akceptovateľnú logiku), len dokazuje, že geografickými metódami sa k určeniu jednoznačných a nespochybniteľných hraníc strednej Európy, ktoré by navyše odrážali aj kultúrnu dimenziu, nemožno dopracovať. Najmä ak sa pri ich aplikácii necháme uniesť nacionalistickými a imperialistickými víziami.⁸ Nevymedzujú ju ani žiadne skutočne výrazné prírodné prekážky. Je ale zaujímavé sledovať, ako takáto nemecká „*Mittleuropa*“ mala sklon sa stále zväčšovať, až prekonala akékoľvek rozumné ohraničenia a prerástla do hitlerovskej predstavy o *Lebensraume* na východe.⁹ Opakovane treba zdôrazniť, nie je problém nad mapou nejako rozdeliť európsky kontinent na jednotlivé zóny čisto na zemepisnom základe. Ak však toto členenie potrebujeme pre účely politickej a sociálno-historickej analýzy, je treba do toho začleniť humánne aspekty (sociálne, politické, economicke, kultúrne, historické atď.). Vtedy nastávajú väčšie komplikácie.

Z vojensko-bezpečnostného hľadiska sa stredná Európa po mocenskom vzostupe Ruska chápala ako zóna slabších štátov medzi ruským kolosom, ktorý od čias Kataríny II. aktívne zasahoval do veľkej európskej politiky, a niektorou porovnateľnou vojenskou mocnosťou na západe. Pre Metternicha to fakticky bol ešte priestor medzi Ruskom a Francúzskom.¹⁰ Na konci 19. storočia bola takto redukovaná na Rakúsko-Uhorsko a Balkán, lebo vznikla silná Nemecká ríša a Rusko obsadilo väčšinu Poľska. Medzi svetovými vojnami stredná Európa zahrňovala malé nástupnícke štáty medzi Nemeckom a ZSSR. Počas studenej vojny vlastne neexistovala. Rusko-sovietska vojenská dominancia sa rozšírila až k Labe a Šumave a bola v priamom kontakte s hlavným strategickým protivníkom – so štátmi NATO. Nemecko ako veľmoc so samostatnou mocenskou politikou samozrejme v roku 1945 prestalo existovať. Medzi rokmi 1991–1999 zjednocoval tento pojem z bezpečnostného hľadiska široký pás štátov medzi NATO a Ruskou federáciou. Po vstupe troch vybraných krajín do NATO v roku 1999 sa na základe tohto spôsobu uvažovania objavila „duplebovská“ koncepcia novej strednej Európy posunutej na východ – bez Poľska, Maďarska a ČR, no s Ukrajinou, Rumunskom, Bulharskom, Slovenskom atď.¹¹ Princiipiálne z vojensko-bezpečnostného hľadiska či z klasickej mocenskej úvahy vychádzajú všetky koncepcie strednej Európy, ktoré ju vidia ako pás malých národov a štátov medzi dvoma gigantmi – Ruskom a Nemeckom.¹²

Napr. M. Hodža, jeden z najvýznamnejších slovenských politických mysliteľov 20. storočia a zároveň jeden z mála slovenských zástancov stredoeurópskej integrácie, priamo hovorí: „... na území medzi Nemeckom a bolševickým Ruskom teraz žíva vákuum, ktoré

*treba vyplniť nejakou medzinárodnou organizáciou, v ktorej by sme práve my, Slovania, hrali úlohu, ktorú nemožno podceňovať.*¹³

K rovnakej interpretácii strednej Európy sa po prvej svetovej vojne dopracoval aj T. G. Masaryk, hoci sa zdá, že predtým uprednostňoval kultúrne a historické klasifikácie: „*Válkou byla Evropa, zvláště Evropa střední nově upravena... v tom pásmu menších a malých národů, jež se táhne od Severního Mysu k Matapanu, tedy v pásmu mezi bývalým Němcem a Ruskem, vznikly nové malé státy.*“¹⁴

Richard S. Dunn napoly intuitívne člení Európu zo začiatku novoveku do troch zón podľa úrovne *politickej vyspelosti* (v dobových pomeroch hlavne centralizácie a formovania suverénneho národného štátu). Stredná zóna mala zahrňovať Svätú ríšu rímsku, Taliansko, Škandináviu a tzv. kráľovské habsburské Uhorsko (Slovensko a pás pozdĺž rakúskych hraníc).¹⁵ Toto rozdelenie má pravdepodobne dodnes istý odraz v kultúrno-historickom dedičstve, no bolo najneskôr v prvej polovici 20. storočia prekonané.

Úvahy založené na *histórii a kultúrnej blízkosti* vidia strednú Európu predovšetkým ako priestor bývalej nemeckej ríše a habsburskej monarchie.¹⁶

Poliaci i iní k nim jednoznačne priradujú aj územie poľsko-litovskej únie. Potom by sa stredná Európa tahała až niekam do ukrajinských stepí... Niekdajší pilier stredoeurópskej civilizácie – Nemecko – už vlastne za súčasť strednej Európy považovať nemôžeme. V druhej polovici 20. storočia v západnej časti Nemecka a viac-menej i v Rakúsku prebehla taká „westernizácia“, že Nemecko je dnes integrálnou súčasťou západnej Európy. Len rigidný geograf môže tvrdiť, že Nemecko je súčasťou tej istej oblasti ako Poľsko a Sedmohradsko a nie tej ako Francúzsko a Holandsko. Ako ešte v čase disentu tvrdil Ján Čarnogurský: „... *zemepisná a duchovná blízkosť nie sú všetko... Zemepisne začína stredná Európa na západe Nemeckom. Politická, hospodárska a zrejme aj kultúrna súčasnosť vyzerá tak, že Spolková republika sa dobrovoľne integrovala do západnej Európy... Menšia časť Nemecka, NDR, ... bude si môcť vybrať svoju orientáciu a zrejme všade bude vítaná... Rakúsko sa snaží o vstup do západnej Európy [prednáška je z roku 1989 – D. Š.]. Ak sa mu vstup podarí, bude zrejme potrebné nanovo premyslieť rakúsku účasť na budovaní strednej Európy. Štáty a národy na juh od Rakúska a Maďarska zatiaľ nedali dostatočne zreteľne najavo svoje geopolitické preferencie. Zostávajú kľúčové štáty strednej Európy, Poľsko, Československo a Maďarsko.*“¹⁷

Je zvláštne, no pochopiteľné, ako každý zo stredoeurópskych národov má trocha inú predstavu o hraniciach strednej Európy v závislosti od vlastnej polohy a historickej tradície. Veľmi často sa prispôsobuje hraniciam štátnych útvarov, v ktorých podľa zidealizovanej predstavy zažíval konkrétny národ „zlatý vek“. Rakúšania ju samozrejme vidia v starom mocnárstve, Poliaci ju rozširujú o slávnu Rzeczpospolitu a Maďari, keď hovoria o strednej Európe, veľmi často pod tým myslia viac-menej niekdajšie Uhorsko. Hoci Maďari radšej kvôli politickým ohľadom operujú s pojmom Karpatská kotlina. Napr.: „*Pád komunizmu znamenal pre národy v Karpatskej kotline a v stredovýchodnej Európe oslobodenie... nám všetkým tu v Karpatskej kotline – Maďarom, Slovákom, Rumunom, Srbom.*“¹⁸

Pre Nemcov v 19.–20. storočí bola popri rôznych geografických a geopolitických úvahách stredná Európa určená predovšetkým prítomnosťou nemeckého kultúrneho a politického činiteľa. Tam, kde boli Nemci, tam bola aj stredoeurópska civilizácia. Do veľkej miery oprávnené chápalí strednú Európu ako špecifický výtvor vlastnej kultúry. Na mapách sa objavili priestory „nemeckého ducha“, „nemeckej pôdy“ (*Volks- a Kulturboden*) „nemeckej správy“ a pod. Takéto nazeranie viedlo takmer automaticky k imperialistickým úvahám, podľa ktorých: „*Bolo možné vzniesť nárok (prinajmenšom morálny) aj na krajiny, ktoré neosídlili etnickí Nemci, ale ktoré z ohľadu na výsledky »Kulturboden-výskumu« nemeckého ducha (Arbeitsgeist) prebratého miestnymi obyvateľmi, pasovali do schémy.*“¹⁹

Je pochopiteľné, že takúto argumentáciu ostatné (nenemecké) stredoeurópske národy odmietali a zvýšila sa podozrievavosť voči akýmkoľvek nemeckým projektom na spoluprácu

v strednej Európe. Pojem „*Mitteuropa*“ prestal byť na dlho politicky prípustný, čo pravdepodobne prispelo aj k uľahčeniu povojnového „odchodu“ Nemecka zo strednej Európy.

S trocha osobitným nazeraním na stredo európsky priestor sa možno stretnúť v rámci židovskej kultúry a literatúry. Stredná Európa je vnímaná predovšetkým ako priestor aškenárskeho židovstva používajúceho jidiš. Tento kultúrno-jazykový fenomén sa v minulosti rozprestieral od západných francúzskych departamentov až po východnú hranicu tzv. pásma osídlenia v ruskej ríši.²⁰

Niektorí autori charakterizujú strednú Európu pojmami ako *multikultúrnosť*, *multietnicita* atď. a stredo európsku mozaiku dávajú do protikladu s homogénnymi západoeurópskymi a východoeurópskymi štátmi: „... pluralita strednej Európy sa dá dokázať v najrozličnejších oblastiach. Spočívala v etnickej mnohotvárnosti, v polyglotnosti jej obyvateľov, v bohatej kultúrnej rozličnosti, ako aj v skutočnosti, že tu naďalej existovali tri monoteistické svetové náboženstvá, kresťanstvo, židovstvo a islam.... rozmanitosť teritoriálno-štátnych a štátoprávnych tradícií, a následkom toho v bohato nuansovanej politickej správe... Od doby sťahovania národov sa tu v relatívne úzkom priestore usadilo veľa etníc, ktoré sa čiastočne udržali až do 20. storočia...“²¹ No vidieť strednú Európu hlavne ako priestor špecifickej multikulturality sa zdá byť trocha scestné. Keby sa história vydala iným smerom a prevládlo by v minulosti jedno etnikum (napr. Nemci, Slovieni), o strednej Európe by sme nehovorili? A rozsiahla fragmentácia politická, etnická, náboženská, regionálna bola typická aj pre západnú Európu (Španielsko, Belgicko, Veľká Británia, vlastne aj Nemecko a Holandsko). Jediná krajina, kde sa aspoň navonok istý čas presadila homogenita, bolo Francúzsko. Autor (Moritz Csáky) mal zrejme na mysli skôr multietnickú realitu niekdajšieho Rakúsko-Uhorska, respektíve ešte užšie Uhorska, ktoré predstavovalo strednú Európu v jeho zúženom ponímaní. Je však na mieste poznamenať, že vývojom v 20. storočí stredo európske krajiny svoju multietnickú podobu stratili. Preto, ak by sme aj uznali multikultúrnosť ako istý znak odlišujúci strednú Európu v istom období od iných regiónov, predovšetkým od západnej Európy, bolo by vhodnejšie tento rozdiel prezentovať nie ako regionálne špecifikum, ale ako fázový posun v spoločenskom vývoji.²²

Rovnako je nesprávne tvrdiť, že vznik národného štátu a nacionalizmus mali v strednej Európe iné rysy ako v západe. Teda, že na západe najprv vznikol štát a až k nemu etnický národ, zatiaľ čo v strednej Európe to bolo naopak.²³ Ak to tak bolo, tak potom Stredo európanmi musia byť aj Íri, Baskovia, Katalánci, Nóri, Taliani, Flámi, Valóni, Fíni atď. Zatiaľ čo Rusi a Turci (veľké imperiálne národy) sú v tejto otázke bližší Francúzsku – tomu národu a štátu, ktorý je prezentovaný ako príklad západoeurópskeho modelu.

A rozhodne musíme odmietnuť predstavu niektorých intelektuálov o stredo európanstve ako o vízii nejakej idylickej multietnickej a tolerantnej spoločnosti, ktorej osud spečatila prvá svetová vojna. Treba povedať, že takou stredná Európa nikdy nebola. Takto idealisticky môže byť stredná Európa zo začiatku 20. storočia vnímaná iba z viedenskej kaviarne a prostredníctvom Hašlerových pesničiek. Vždy tu bolo prítomné isté napätie medzi etnickými skupinami a národmi a práve 19. storočie bolo obdobím národnostných konfliktov a vzdoru proti nemeckej, rakúskej, ruskej a maďarskej hegemonii.²⁴

Stredná Európa ako *habsburská ríša*. Táto koncepcia je populárna predovšetkým medzi rakúskymi, českými a maďarskými intelektuálmi. V oblastiach v minulosti patrivších do tejto ríše dodnes nachádzame mnohé spoločné rysy. Je však správne sa pýtať, či to nebolo naopak; vedomie vzájomnej blízkosti a spoločných záujmov umožnilo vznik habsburského súštátia. Integračné pokusy v podunajskej oblasti predsa boli aj za čias jagelovskej a luxemburskej dynastie, Přemysla Otakara II., Veľkej Moravy, Avarského kaganátu a pod. Veď geograficky tvorilo Rakúsko-Uhorsko veľmi prirodzený celok a názov podunajská monarchia (*Donaumonarchie*) bol veľmi výstižný.²⁵ I keď, pravda, napriek polohe v povodí Dunaja, ohraničenom výraznými horskými masívmi, jej hranice boli v ustavičnom pohybe. Stabilným zostávalo len „jadro“ ríše rakúskych Habsburgovcov – podľa dnešnej terminológie Česko, Slovensko, západné Maďarsko, stredné a východne Rakúsko, väčši-

na Slovinska a sever Chorvátska.²⁶ V prípade habsburskej monarchie je tiež veľmi zaujímavý a dodnes nezaslúžene málo spracovaný proces posunu jej ťažiska zo západu a severozápadu smerom na východ a juhovýchod.²⁷ Nepotvrďuje to novoveký pomalý, no ustavičný posun okrajového menej vyspelého pásu západoeurópskej civilizácie a jeho politických štruktúr smerom na východ? Nazvať teritórium niekdajšieho Rakúsko-Uhorska strednou Európou nie je však vhodné, bola by potom príliš malou entitou a pre vyjadrenie dodnes trvajúcej vzájomnosti jej území a národov sú k dispozícii iné vhodnejšie termíny – Podunajsko, územie bývalého Rakúsko-Uhorska, nástupnícke štáty, karpatsko-dunajská oblasť, Kákánia, Habsburgia atď. Nebude asi náhodou, že v období medzi dvoma svetovými vojnami a krátko po II. svetovej vojne o stredoeurópanstve najviac hovorili jednotlivci nejakým spôsobom osobne spätí s myšlienkou mnohonárodnostnej habsburskej ríše (napr. Hodža, Coudenhove-Kalergi, Otto Habsburg atď.). Tie isté osobnosti nachádzame aj medzi aktivistami vtedajšieho paneurópskeho hnutia.²⁸ Zrejme to vyplývalo z presvedčenia, že nejaká forma stredoeurópskej či podunajskej federácie sa môže stať vzorom pre celú Európu a práve v nej sa odstránia rozdiely medzi národmi porazenými a zvíťazšími v prvej svetovej vojne: „*Malá dohoda je prvým výrazem evropské rekonstrukce, překonání rozpadu Rakouska novou syntézou... Tento systém by mohli napodobit i jiné evropské skupiny států... a sjednocení takových skupin by pak připravilo cestu další evropské kooperaci.*“²⁹

A ľudsky je pochopiteľné, že obe idey (Pan-Európu i stredoeurópanstvo) propagovali práve jedinci, ktorí sa nedokázali jednoznačne zaradiť do rámca daných národných štátov (príslušníci menšín, židia, miešanci, vysoká aristokracia a pod.).

Rovnako ako v prípade habsburskej monarchie je príliš zužujúce obmedziť strednú Európu len na *krajiny V4*, ako sa stalo módou. Každopádne by to chcelo z hľadiska regionálnej spolupráce doplniť aspoň na V6 (Rakúsko a Slovinsko), po demokratizačných zmenách aj o Chorvátsko a Poliaci by iste dodali, že aj o Litvu. Hoci nie je isté, či Rakúsko by ešte vôbec malo záujem na prílišnej spolupráci alebo na zväzovaní sa so stredoeurópskymi partnermi (inak než na báze spoločného členstva v EÚ). Svojimi sociálnymi a ekonomickými charakteristikami sa už viac podobá na tradičné krajiny západnej Európy než na svojich chudobných susedov. I politické a hospodárske väzby súčasného Rakúska vedú viac smerom na západ. Mohli by sme povedať, že sa napriek geografickej a historickej previazanosti so strednou Európou od nej vyčlenilo podobne ako Nemecko. Vplyv mocenského vzostupu FPÖ a J. Haidera osobne je zatiaľ neodhadnuteľný. Na jednej strane je úspech FPÖ aj prejavom obavy Rakúšanov z ďalšieho rozširovania EÚ na východ a zo snahy po izolacionizme bohatého Rakúska, na druhej strane po určitom bojkote Rakúska a jeho novej vlády zo strany partnerov v EÚ a za Atlantikom môže Viedni prísť stredoeurópsky rozmer zahraničnej politiky a sentiment za dunajskou monarchiou celkom vhod. V4 je síce istou vyhranenou oblasťou, no skôr by sme v nej mali vidieť subregión strednej Európy než strednú Európu celú. Je proste príliš malou na to, aby sme jej mohli priznať práva na označenie, ktoré by z nej robilo formálne rovnocennú oblasť takým regiónom ako západná Európa, východná, severná atď.

Na V4 zúžil strednú Európu napr. Karel Štindl, Jaroslav Valenta a iní autori.³⁰ Takto vnímané stredoeurópanstvo je zrejme dôsledok špecifickej situácie v posledných dvoch desaťročiach existencie komunistických režimov a krátko po sérii revolúcií v roku 1989, keď disidentskí a revoluční intelektuáli (Kundera, Kučera, Pithart, Milosz, Geremek, Michnik, Konrad, Gönc, Šimečka, Čarnogurský) hľadali alternatívnu ideu vymaňujúcu ich z vtedajšej mocensko-politickej a ideologickej bipolarity.³¹ Chceli prezentovať, že existuje aj iný, európskejší, „východný blok“.

„*V určitom základnom smyslu je termín »střední Evropa« nepochybně užitečný. Upozorní-li alespoň americké a britské čtenáře denního tisku na to, že východní Berlín, Praha a Budapešť se nacházejí poněkud jinde než Kyjev nebo Vladivostok a že Sibiř nezačíná za berlínskou zdí, pak poslouží dobré věci.*“³²

Úvahy o tom, že do takejto strednej Európy by bolo možné začleniť aj niektoré časti vtedajšieho ZSSR, sa zdali vtedy nereálnymi, SRN, národy Juhoslávie a Rakúsko vtedy takéto stredoeurópanstvo nepotrebovali, východonemeckí intelektuáli sa viac orientovali na nemecké zjednotenie, Rumunsko a Bulharsko mali napriek dnes zdôrazňovanému stredoeurópanstvu iné kultúrne tradície, situácia v nich bola príliš tristná a disent (s výnimkou sedmohradských Maďarov a Nemcov) bol bez silných zahraničných väzieb. Po aplikácii tejto vylučovacej metódy v disidentskej „strednej Európe“ zostali len tri štáty – Česko-Slovensko, Maďarsko a Poľsko. S istým odstupom je nutné priznať, že predsa len mali k sebe dosť blízko a potenciál spolupráce bol v ich prípade dostatočne významný, aby ospravedlňoval vznik zoskupenia V3 a neskôr V4. Avšak, ako znovu treba zdôrazniť, nazývať toto zoskupenie strednou Európou je predsa len príliš veľkoryse. Do spomenutej spolupráce opozičných hnutí boli zapojení predovšetkým českí, maďarskí, poľskí a niektorí rakúski intelektuáli, slovenskí pre komplex príčin výrazne menej.

STREDNÁ EURÓPA V POSLEDNÝCH DVOCH DESAŤROČIACH

Po páde komunistických režimov a po rozklade ZSSR sa objavil termín stredovýchodná Európa pre celé pásmo štátov medzi Nemeckom a Ruskom.³³ Bol priznaním vyčlenenia Rakúska a Nemecka zo strednej Európy: „*Nová diskuse nepřichází z Berlína nebo z Vídně, ale z Prahy a z Budapešti.*“³⁴ V4 by potom tvorila centrálnu najrozvinutejšiu oblasť (*Heartland*) takejto stredovýchodnej Európy. Táto konštrukcia je podmienená súčasnou dobovou situáciou a fakticky naznačuje posun strednej Európy na východ, čím vlastne i ona podporuje tézu, podľa ktorej je stredná Európa len pohyblivé predpolie západoeurópskej civilizácie s tendenciou sa na jednom (východnom) okraji rozširovať a na západnom ustupovať v prospech plnohodnotnej „západnej“ civilizácie. Čo nie je to až tak nesprávna a nevýstižná predstava a ešte bude rozobratá.

Ale označovať ako strednú či stredovýchodnú Európu celý priestor medzi Nemeckom a Ruskom asi nie je po radikálnom ústupe ruskej moci na východ príliš vhodné. Ak aj môžeme pripustiť istý racionálny základ tohto pohľadu, je treba zdôrazniť, že zachytával len dynamický stav okolo rokov 1987–1991 počas demontáže komunizmu; išlo o národy snažiace sa oslobodiť spod hegemonie ruského (sovietskeho) impéria: „*Povojnový vývoj viedol k trojdeleniu Európy, ktoré získalo ostré kontúry vďaka novým udalostiam v rusko-komunistickej mocenskej zóne... Medzi dvoma mocnými blokmi [Ruskom a Západom – D. Š.] v stredoeurópskom priestore žijú nasledujúce národy: Estónci, Lotyšci, Litovci, Bielorusi, Ukrajinci, Poliaci, Česi, Slováci, Maďari, Rumuni, Bulhari..., ktorých požiadavok na realizáciu samourčovacieho práva v tejto zóne sa vyznačuje silnou dynamikou a prechádza do otvoreného konfliktu so sovietskou veľkoruskou politikou...*“³⁵

Medzi vymenovanými národmi sú veľké kultúrne a sociálne rozdiely a zároveň by sa o spoločných záujmoch hovorilo dosť ťažko a zrejme len vo všeobecnej rovine. Stredoeurópska iniciatíva sa ukázala byť veľmi nesúrodým spoločenstvom a aj CEFTA stratila na význame potom, ako sa príliš rozšírila na juhovýchod a stala sa nadmerne heterogénnou. Ukrajina, Bielorusko a balkánske štáty sú predsa len kultúrne a spoločensky dosť odlišné a pobaltské štáty majú silné väzby na Škandináviu. Hádám, iba z pozície vonkajšieho pozorovateľa či pre socialistickú minulosť tvoria tieto krajiny jednotu.

SYNTÉZA DEFINÍCIÍ

Syntéza tradičných historických názorov založených na kritériách kultúrnych, historických a zemepisných nakoniec vymedzí strednú Európu medzi Rýn a ukrajinské Polesie, Baltské more a južnú hranicu niekdajšieho Rakúsko-Uhorska. Fakticky korešponduje s definíciou strednej Európy, ako bola uznaná zemepiscami a historikmi na konci 19. storočia. Členila by sa na tri subregióny: Nemecko, východnú časť severne od Karpát a sudetských pohorí a Podunajsko. Toto geografické rozdelenie zodpovedalo aj politickým hraniciam (nemecká ríša, Poľsko, habsburská ríša).

Avšak každý hneď uzná, že napriek pretrvaniu istých spoločných tradícií takáto stredná Európa v súčasnosti už neexistuje a nemožno tu nájsť ani žiadne výrazné iné spoločné záujmy než spoločné európske. Situácia by sa možno zlepšila vyňatím Nemecka a Rakúska z takejto strednej Európy, no nemožno predsa hovoriť o strednej Európe z tradicionalistického pohľadu bez nemeckého vkladu!

Mnohí významní a zaujímaví autori operujúci s pojmom stredná Európa ju nakoniec ani nijako presne nedefinujú. Spoliehajú sa na to, že čitateľ či poslucháč ho prijme a pochopí akosi intuitívne.³⁶

POKUS O NOVÚ DEFINÍCIU

Riešenie problému definície pre strednú Európu nachádzame vtedy, ak opustíme predstavu, že stredná Európa by mala byť statickým pojmom. Potom sa ukáže, že stredná Európa ako samostatná a hlavne stabilná jednotka neexistuje a koncept strednej Európy vznikol v 19. storočí predovšetkým ako reakcia na to, že istá východne položená časť civilizácie západného kresťanstva sa evidentne oneskorila v spoločenskom a priemyselnom rozvoji za Anglickom a Francúzskom a bolo treba tento markantný rozdiel nejako špecifikovať. Od čias, kedy sa prvýkrát tento pojem objavil (začiatok 19. storočia), stále menila stredná Európa svoje hranice a dochádzalo aj k významovému posunu tohto názvu. Nakoniec, nutnosť definovať strednú Európu vždy znovu priznávajú aj iní teoretici a tento nápad nie je úplne nový.

Možno koncepcia strednej Európy ako osobitnej zóny vyjadrovala aj istú frustráciu nemeckých a slovanských intelektuálov, snahu v rôznom austroslavizme, federalizme či nemeckom mitteleurópanstve nájsť nejaké rozumné východisko pre tamojšie národy, ktoré mocensky nedokázali konkurovať Angličanom a Francúzom.

V období 17.–18. storočia sa rýchlosť spoločenského a ekonomického vývoja v trojuholníku medzi Amsterdamom, Parížom a Manchestrom nesmierne urýchlila. Zvyšok Európy, ktorý sa našťastie stále zmenšoval, začal zaostávať, hoci krajiny bližšie k tomuto centru ho postupne dohľadali, čo je príznakom vzbudzujúcim nádej. Stredná Európa je preto názov pre zaostalejšiu „zvyškovú“ oblasť civilizácie kresťanstva západného typu, podmienený dobovou konšteláciou v čase, keď sa odlišná rýchlosť vývoja v oboch častiach stala zrejmosťou.

Preto vidieť vznik pojmu stredná Európa ako dôsledok vzniku „Európy západnej“ v 17. storočí v rámci pôvodnej viac-menej jednotnej civilizácie západného kresťanstva je vhodnejšie než pátrať po pozitívnej definícii tohto pojmu. „Západná Európa“ bola tá časť tejto civilizácie, ktorá je výrazne bohatšia a modernejšia než zvyšok kontinentu. Svoj predstih jej centrá v minulosti získali revolučným skokom, vďaka námornému obchodu, vzostupu miest a priemyselnej revolúcii. Výraznejšie sa v „západoeurópskych“ krajinách prejavovali a stále prejavujú fenomény, úsilím ktorých je dosiahnuť relatívny blahobyť, individualizmus, demokratizmus a právny štát.³⁷

Spomenutý náskok si táto oblasť udržala, hoci sa stále rozširovala, lebo susedné oblasti vždy mali sklón sa dostávať na jej úroveň – pripájať sa k nej a opúšťať tradičné sociálne vzorce v istom momente označované za stredoeurópske alebo juhoeurópske. Južná, severná a stredná Európa by teda boli charakterizované ako zaostávajúce oblasti. Hranica medzi západnou a strednou Európou je určená hranicou medzi bohatšou, blahohobytnejšou časťou európskej civilizácie, ktorá už od konca 16. storočia určuje hlavnú líniu vývoja, a medzi národmi, ktoré zaostali sociálne, ekonomicky i politicky a zemepisne ležia na východ od spomenutej prosperujúcej zóny. V 17. storočí z tohto pohľadu bolo jedinou „západoeurópskou“ krajinou Holandsko. „Strednou Európou“ by podľa tohto uvažovania vtedy bolo aj Francúzsko, ale nikto to takto v tom čase neformuloval. Rozdiel začal byť ostro vnímaný práve až na prelome 18.–19. storočia. Západoeurópska civilizácia (vhodnejšie by bolo hovoriť o subcivilizácii) mala sklón šíriť sa ako kruhy vo vode. Pribudlo Anglicko, Belgicko, Francúzsko – západná Európa podľa geografického ponímania. Celé dvad-

siate storočie je charakterizované práve rozširovaním moderných trendov zo západnej Európy na zvyšok kontinentu. Pojem západná Európa je preto trochu zavádzajúci. Najmodernejšie dobové prejavy európskej civilizácie boli v istom momente (koniec 18. storočia) nesprávne interpretované ako regionálne charakteristiky oblasti, kde sa objavili prvýkrát. Postupne sa súčasťou nie geografickej, ale civilizačnej „západnej Európy“ stala aj severná Európa, Nemecko a najnovšie aj južná Európa (Taliano, Španielsko, Portugalsko a sčasti i Grécko). Teraz je na rade stredná Európa... Socializmus tento proces len spomalil. Ak sa toto zjednotenie podarí, možno sa v budúcnosti objaví redefinícia strednej Európy na základe zemepisnom a regionálno-kultúrnom, no najvýraznejšie jej dnešné včlenenie treba vidieť v súbore znakov *ekonomických, politických a spoločenských*. Geografické a kultúrne kritérium je okrajové. Jej východnou hranicou je preto východná hranica európskej civilizácie západného kresťanstva a západnou hranicou línia dotyku so štátmi, ktoré sa už stihli stať súčasťou „Západnej Európy“. (Odteraz v tomto článku bude pre takto určený priestor použité označenie Stredná Európa s veľkým S, aby ju bolo možné odlišiť od strednej Európy definovanej na základe iných koncepcií. Rovnako sa bude označovať Západná a západná Európa. S malým z ako geografický pojem, s veľkým Z ako označenie tých oblastí európskej civilizácie západného kresťanstva, ktoré sa dostali do popredia sociálno-ekonomického vývoja, alebo svoje zaostávanie už stihli dobehnúť.)

Zaostávanie štátov Strednej Európy vyplýva nie iba z oneskoreného vývoja, ale i zo socialistickej minulosti, ktorá je v súčasnosti ďalším spoločným znakom. Tieto štáty sú aj najnádejnejšími kandidátmi na vstup do EÚ a NATO. Tri z nich už nakoniec v NATO sú.

Stredná Európa by podľa toho bola len svojho druhu čakareň pri vstupe do Západnej Európy, nie civilizačnou alternatívou, jej kultúrne odlišnosti majú skôr folklórny charakter. Nie je preto nič zvláštne na terajšej situácii, keď sa Rumuni, Bulhari, Ukrajinci a pod. snažia prezentovať ako stredoeurópske štáty. Nikto nechce byť Balkánom alebo východnou Európou. Tieto názvy v sebe obsahujú čosi pejoratívne a to, že sa ich národy týchto oblastí zriekajú, znamená, že ani oni nechcú vystupovať ako istá civilizačná alternatíva voči „Západnej“ Európe. Ba naopak, radi by sa v budúcnosti stali jej súčasťou... Aj Rusi radšej o sebe hovoria ako o Eurázii než ako o východnej Európe...

A tradičná podoba strednej Európy (od Rýna po Bug) by bola len zachytením istého momentálneho dynamického stavu z konca 19. storočia. Ten nebolo možné udržať a ani obnoviť, napriek sentimentálnym reminiscenciám mnohých intelektuálov.

BUDÚCNOSŤ STREDNEJ EURÓPY

Ako už bolo naznačené, zvláštna situácia sa objaví, ak línia východnej hranice „Západnej“ Európy dosiahne východnú hranicu civilizácie kresťanstva západného typu. Potom takto definovaná Stredná Európa vlastne zanikne. Opäť by sa obnovila jednota kontinentu (s výnimkou východnej Európy a Balkánu). Rozdiel medzi „Západnou“ a „Strednou“ Európou by zmizol, alebo by stratil svoj sociálno-ekonomicko-politický charakter a už len z rešpektu tomu, že sa voľakedy používal, by sa čisto zemepisne stredná Európa nejako vymedzila. Zároveň má západoeurópska civilizácia (alebo subcivilizácia) veľkú nasávaciu schopnosť. Je veľmi pravdepodobné, že východná hranica európskej civilizácie kresťanstva západného typu nebude pre ňu neprekročiteľnou medzou. Niekdajšie bariéry spojené s náboženským členením prestali byť nepriechodnými. Je to viditeľné aj na už spomenutej úpornej snahe balkánskych štátov a s istým váhaním aj Ukrajiny sa zaradiť do strednej Európy. Možno funkciu východného predpoľa Západnej Európy, ktorú teraz vykonávajú stredoeurópske štáty, voči novej „Západnej“ Európe (obsahujúcej Poľsko, Slovensko a pod.) prevezme Rumunsko, Ukrajina, Bielorusko. Asi sa pre tento región nebude používať názov Stredná Európa ale iný, možno Strednovýchodná Európa. No, to je problém, ktorý sa stane aktuálnym pravdepodobne až po roku 2020.

Pre prvé dekády 21. storočia Stredná Európa tak, ako je definovaná v tomto článku, zahŕňa Chorvátsko, Slovinsko, Maďarsko, Slovensko, Česko a Poľsko. Z pobaltských štátov

by bolo vhodné k nej pripočítat iba Litvu, lebo Lotyšsko a Estónsko napriek tomu, že do definície zapadajú, sú príliš nasmerované do baltsko-škandinávského priestoru a majú veľmi špecifický problém s ruskou minoritou. Navyše tu absentujú historické a iné väzby. Halli, Sedmohradsko, Vojvodina, bývalá NDR by boli regióny, ktoré by sme mohli začleniť do takto určenej Strednej Európy, ak by dnes neboli súčasťou štátov, ktoré ich ťahajú do iného priestoru. Kritérium sociálno-ekonomicko-politické (ohraničenie voči pravosláviu a islamu a Západnej Európe) bolo teda do istej miery doplnené aj geopolitickým (preto Estónsko, Sedmohradsko, Braniborsko nie).

SPOLOČNÉ ZÁJMY

V tejto skupine dokážeme nájsť spoločné, a dokonca na seba nadväzujúce záujmy celej skupiny. A to napriek rôznej veľkosti, momentálnej hospodárskej úrovni (ktorá je v porovnaní napr. s Balkánom alebo s Ukrajinou vlastne celkom dobrá), politickému zafarbeniu vlád a úspechom pri transformácii.

Predovšetkým ide o:

- Záujem na vytvorení a udržaní takého *politického a bezpečnostného poriadku* v Európe, ktorý by umožnil dôstojné prežitie malých a stredne veľkých štátov, ktoré sa nemôžu spoliehať na vlastnú silu.
- Zachovanie mierového *bezkonfliktného spolužitia* medzi nimi a eliminácia konfliktov v okolí, ktoré napriek rozdielu názorov a občas aj úprimnej nenávisti je nevyhnutnou podmienkou na realizáciu ostatných cieľov. Žiadny zo štátov nemôže získať, hoci aj ako víťaz, toľko, aby to vyvážilo náklady a straty s konfliktom spojené. I obyčajná „studená vojna“ zamedzí prílev zahraničných investícií a pokrok na ceste do západoeurópskych integračných štruktúr. Aktuálnou spoločnou úlohou je lokalizácia a vyriešenie konfliktu v bývalej Juhoslávii a v Moldavsku.
- Vo vnútri štátov je nevyhnutné *predísť etnickým konfliktom*. To sa týka predovšetkým maďarskej menšiny na Slovensku a zodpovednosť za to nenesie iba slovenská vláda. I etnický konflikt mimo nami určenej Strednej Európy by mohol otriasť stredoeurópskymi štátmi (napr. Maďari v Rumunsku). Surovo povedané, i v dôsledku násilných asimilácií a deportácií sa vytvorili v Strednej Európe prakticky homogénne štáty, kde je riziko vyhrotenia národnostných konfliktov našťastie pomerne malé. S výnimkou Slovenska politika v rámci jedného štátu prestala byť determinovaná faktorom etnickej príslušnosti politikov a voličov. Zmizol z nej tribalizmus a etnocentrizmus typické pre politický život multietnických štátov. Volič si vyberá a zavrhuje politické strany viac podľa ich účinkovania (t. j. na základe spätnej väzby) a prestáva uvažovať takým spôsobom, že musí voliť „svojich“.³⁸ I také Chorvátsko sa v nedávnej dobe priblížilo Strednej Európe aj vďaka vojenskej porážke a úteku miestnych Srbov.³⁹ Napriek tomuto optimizmu problém etnogenézy nie je ešte úplne uzavretý. V Strednej Európe a jej najbližšom okolí práve dochádza k sebaidentifikácii bosnian-ských moslimov ako moderného národa a s prípadnou vlnou národného obrodzenia možno ešte stále teoreticky počítať v prípade Rusínov, Moravanov, Kašubov, poľských Nemcov a Rómov. Práve otázka rómskej etnickej skupiny sa môže stať pre Strednú Európu (hlavne pre ČR, Slovensko a Maďarsko) typickou. A má dva rozmery. Jeden sa týka emancipačného procesu tohto etnika a prípadného vzniku silnej národne uvedomelej menšiny s primeranými jazykovými, kultúrnymi a politickými požiadavkami. Druhý rozmer, závažnejší, je sociálno-ekonomický. Hrozí tu nekontrolovateľný rast nekalifikovanej, neprispôbivej a na štátnej pomoci závislej komunity, ktorá sa od väčšinového obyvateľstva jasne odlišuje kultúrne a antropologicky. Prípadné dôsledky netreba rozvádzať. Pri mobilite Rómov žiadny štát tento problém nemôže úspešne riešiť bez spolupráce so susedmi.
- Majú spoločný záujem na dovršení *sociálno-ekonomickej transformácie*. Chcú vlastne svoje stredoeurópanstvo opustiť a stať sa plnohodnotnou súčasťou „Západnej“ Európy. Chcú prekonať svoje zaostávanie a obnoviť niekdajšiu stredovekú jednotu v rámci spoločnej civilizácie.

- Klúčovou otázkou je pre krajiny Strednej Európy *členstvo v EÚ a NATO*. Občas sa medzi nimi objaví žiarlivé súťaženie o prestíž favorita Západu, no zdá sa, že svoje sny v tejto oblasti skôr uskutočnia, ak budú svoje diplomatické úsilie koordinovať, než keď sa budú navzájom potápať. Pre zdravý vývoj týchto krajín je nevyhnutné, aby nezostali v pozícii pásu vazalských polobarbarských štátov za východnou hranicou prosperujúceho novodobého „Regnum Francorum“.
- Spoločne musia vzbudiť dlhodobý záujem Západnej Európy o Strednú Európu. Pre radového Západoeurópana totiž stredoeurópske krajiny nie sú tak úplne súčasťou jeho sveta a nevidí dôvod, prečo by sa mali stať členmi jeho usporiadaného a prekvitajúceho euro-atlantického spoločenstva. Skôr naopak, vníma to veľmi často ako hrozbu pre zamestnanosť a financie EÚ. Svojim spôsobom bol k nim vždy obrátený chrbtom a existencia železnej opony túto ignoranciu iba upevnila. Pre mnohých Britov a Francúzov sú ich bývalé kolónie stále bližšie než Poľsko alebo Chorvátsko.
- Nevyhnutnou je i vzájomná spolupráca na diplomatickom poli a v rámci medzinárodných organizácií. To by malo viesť k *zvýšeniu prestíže celého regiónu*.
- Ak sa aj stredoeurópske krajiny dostanú do západoeurópskych štruktúr, je pre nich dôležité, aby sa *toto rozširovanie nezastavilo na ich východných hraniciach*. Objektívne musia mať záujem, aby neboli nárazníkovým pásmom európskej zóny stability a prosperity a aby sa táto zóna posúvala viac na východ. Musia zvrátiť stav, keď ich osudom bolo postavenie na periférii.
- Hospodárske dôvody tieto krajiny vedú k vzájomnému *prepojeniu dopravných sietí* a k spolupráci pri získaní väčšieho spoločného podielu na medzinárodnej preprave. Týka sa to výstavby diaľnic, potrubnej prepravy ropy a plynu z oblastí SNŠ do Západnej Európy a pod.
- Užšia *hospodárska spolupráca* a vytvorenie spoločného trhu by vlastne mali byť tiež súčasťou tohto zoznamu, avšak pokusy o to sú brzdené tým, že tieto štáty si navzájom viac konkurujú, než sa dopĺňajú a zároveň súťažia v získavaní zahraničných investícií. Tento cieľ sa dosiahne asi až spoločným členstvom v EÚ. CEFTA je predovšetkým právom na vstup do EÚ a je určená hlavne pre asociované krajiny.
- Jednoznačne však len ako kooperujúci front si dokážu udržať *prístup k svetovým surovinovým zdrojom* a prekonať bariéry stanovené na ich *export* tretími štátmi (napr. poľnohospodárska politika EÚ, kvóty na textil a oceľ).
- Všetky štáty SE riešia problém *modernizácie technológií* a výroby, zavádzania nových metód komunikácie a nebezpečenstva rozpadu vedecko-výskumných štruktúr. Tento priestor na spoluprácu je doteraz málo využívaný.
- Spoločným záujmom je aj boj proti terorizmu a rastúcemu *organizovanému zločinu*. Bez potlačenia mafie a korupcie, ktoré majú svoju cezhraničnú dimenziu, sa im nepodarí dosiahnuť ekonomickú prosperitu a zmysluplnú demokraciu.
- *Vojenské ohrozenie bezpečnosti štátov* a občanov je až za hrozbami vyplývajúcimi z organizovaného zločinu. Hegemónom európskeho kontinentu je dnes NATO. Keďže krajiny SE sa vlastne do NATO chcú dostať, alebo v ňom už sú a svoju politiku prispôbujú politike NATO, nebolo by asi úplne vhodné hovoriť o NATO ako o hrozbe. Hoci ako ukázala vojna proti Juhoslávii, NATO sa nebude obmedzovať len na obranu, ale je schopné aktívnych zásahov voči menším štátom, ktoré sa neprispôbia jeho zámerom a tým princípom, na ktorých štáty NATO trvajú. Prípadné ohrozenie SE môže prísť z Ruska, ak sa v ňom k moci dostanú radikálno-imperialistické zoskupenia a tento štát by dokázal v krátkej dobe podstatne zvýšiť svoj ekonomický a vojenský potenciál. Ďalšia hrozba by sa mohla objaviť, ak by sa niektoré nedemokratické režimy tzv. tretieho sveta dostali k zbraniam hromadného ničenia. Avšak zdá sa, že hrozbe z východu aj juhu by štáty SE čelili za pomoci USA a Západnej Európy.
- Špecifickou otázkou by mohol byť prípadný *nemecký a rakúsky revanšizmus*. Požiadavky na odškodnenie sudetských, východopruských a iných Nemcov by totiž mohli zablo-

kovať stredoeurópskym krajinám vstup do EÚ. Žiadna z krajín Strednej Európy by nemala hrať nemeckou kartou v pokuse dosiahnuť vylepšenie vlastných vzťahov s Nemeckom a s Rakúskom vytvorením precedentu reštitúcie majetku niekdajšej nemeckej menšiny alebo uznania neoprávnenej odsunu. Tu sa treba spoliehať aj na to, že ostatné západné mocnosti takúto politiku Nemecku nedovolia.

- Spoločne je treba riešiť i *ekologické problémy*. Životné prostredie nepozná štátne hranice. Tieto problémy sa stávajú páľčivými v súvislosti s predpokladanými a už zrejme nezvratnými globálnymi zmenami klímy.⁴⁰ Aspoň v prvej fáze bude v Strednej Európe teplejšie a suchšie podnebie s veľkými rozdielmi medzi jednotlivými rokmi. Z toho vyplýva nutnosť spolupráce a rozumného usporiadania vzťahov pri hospodárení s vodnými zásobami a tokmi, prechode na iné agrotechnológie a plodiny a pod.

Ako vidno i bez akýchkoľvek ideologických vízií alebo manifestačného odvolávania sa na spoločné stredoeurópanstvo krajiny Strednej Európy majú množstvo spoločných záujmov, z ktorých niektoré sú vyslovene životné. Dokonca mnohé z nich sú takého typu, že ich obhájenie je pravdepodobnejšie v spolupráci štátov Strednej Európy, než keby sa o to usiloval každý národ samostatne. Slováci sa môžu vzájomne hašteriť s Maďarmi o to, kto z nich je starobylejší, a Poliaci s Čechmi zápasit' o symbolické vodcovstvo v rámci Strednej Európy. Avšak tieto záležitosti sa stávajú okrajovými, ak ide o bezpečnosť a blahobyt regiónu ako celku. Na medzinárodnej scéne sú partneri (EÚ, Rusko), voči ktorým by stredoeurópske štáty (aspoň skupina, ktorá je ako Stredná Európa opísaná v tomto článku) mali vystupovať jednotne, bez ohľadu na vzájomné rozpory. Na prílišnú pluralitu postojov a konaní v rámci Strednej Európy by každý z týchto štátov mohol doplatiť. V 19. a 20. storočí nebolo možné dosiahnuť skutočnú jednotu stredoeurópskych národov. Ich mocenské postavenie a predstavy ich vodcov o úlohe vlastného národa bránili rovnoprávnej spolupráci. Osobitne tragickú úlohu zohrával nemecký šovinizmus i maďarský a poľský „miniimperializmus“ (čiastočne aj český a srbský). Veľmoci ako Nemecko a ZSSR mávali deštruktívny vplyv na situáciu v strednej Európe alebo jej národy nútili prispôbovať sa svojim predstavám o medzinárodnom a vnútroštátnom usporiadaní. V súčasnosti, keď všetky stredoeurópske národy dosiahli vlastnú štátnosť a začali sa navzájom vnímať ako rovnocenní partneri, a zrazu ukazuje, že stredoeurópska jednota v záujmoch a činoch je dosiahnuteľná a samozrejme a národy Strednej Európy nemusia jeden v druhom vidieť úhlavného nepriateľa.

Ale dnes krajiny stredoeurópskeho pásu vyvíjajú pomerne značné úsilie, aby sa z pojmu Stredná Európa stal len geografický alebo nezáväzný kultúrny pojem. Aby nemala v sebe nády odlišností a zaostalosti vo sfére sociálnej, ekonomickej a politickej. Chcú sa stať predovšetkým Európanmi (pochopiteľne popri zachovaní vlastnej národno-štátnej identity), prípadne stredoeurópanstvo by radšej chceli pociťovať len ako istú lokálnu verziu občianstva Európskej únie a nejaké ich vlastné nadštátne politické štruktúry by nemali fungovať inak než ako regionálne záujmové zoskupenia v rámci EÚ, podobne ako dnešná Severská rada či Benelux.⁴¹ V podstate pracujú na tom, aby Stredná Európa ako civilizačný protiklad Západnej Európy zanikla.

Preto zase na druhej strane netreba možnosti stredoeurópskeho zjednotenia preceňovať. Neexistuje tu až taký výrazný pocit stredoeurópskej identity, ktorý by mohol byť hnacím motorom užšej integrácie mienenej inak ako príprava na vstup do EÚ a pre niektoré krajiny aj do NATO.

REALISTICKÝ POHĽAD

Dnešná Stredná Európa, tak ako bola načrtnutá v tejto štúdii, je o spoločných atribútoch spomenutých šiestich-siedmich krajín a o ich spoločných záujmoch, nie o identite alebo spolupatričnosti. Je síce pravdepodobnejšie, že do západoeurópskych štruktúr tieto štáty preniknú, keď budú spolupracovať, vyvíjať spoločný diplomatický tlak, ale oprávnené sa môžeme domnievať, že keby jeden-dva z nich dostali reálnu šancu predbehnúť svojich su-

sedov, asi by to urobili. Vlastné záujmy sú viac než vzájomná solidarita. Rôzne historické či politické väzby týchto štátov často vedú ďaleko za rámec pásu stredoeurópskych krajín. Stredoeurópska parketa je pre nich dôležitá, ale nie jediná.

Litva je súčasťou regionálnych štruktúr pobaltských krajín a hľadá predovšetkým smerom ku Škandinávii. So Strednou Európou ju spájajú len väzby na Poľsko (hoci veľmi silné a aj dnes na rôznych úrovniach potvrdzované). Slovinsko a Chorvátsko v súčasnosti prejavujú veľký záujem o stredoeurópsku spoluprácu a fakticky sa jej už zúčastňujú. No v ich prípade je zrejmé, že rovnako ako Litva majú úzke kontakty aj so štátmi mimo nami definovanej Strednej Európy – s Rakúskom, s Talianskom, s Bosnou a s balkánsko-stredomorským priestorom. V prípade Chorvátska stále hrozí, že môže byť zatiahnuté do balkánskych konfliktov, čo by samozrejme sťažilo jeho participáciu na stredoeurópskej ekonomickej a politickej kooperácii.

Poľsko sa tradične vidí ako štát v európskom koncerte porovnateľný s veľkými krajinami (Francúzskom, Nemeckom a pod.). V budúcnosti mu stredoeurópsky priestor rozhodne nebude stačiť. Na druhej strane je zatiaľ rozhodnuté robiť svojim menším susedom hovorcu a ochrancu na európskom fóre. Poľsko držalo vztýčenú zástavu stredoeurópskej spolupráce aj v čase, keď V4 prakticky nefungovala. Tento na prvý pohľad sympatický postoj Poľska nemusí byť úplne nezištný. Poľsko sa veľmi rado prezentuje prinajmenšom ako regionálna mocnosť a v rámci V4 môže hrať úlohu toho „prvého medzi rovnými“. Navyše, keby Západ nebol tlačенý do pozície, aby bral krajiny V4 do úvahy ako jeden celok, mohlo by sa kvôli problémom v poľskom poľnohospodárstve stať, že napriek vysokej presťaži Poľska na politických fórach by to bolo práve ono, kto by bol odsunutý do druhej pomalšej skupiny.

Slovensko je v trocha zvláštnej pozícii. Myšlienky stredoeurópanstva tu, až na pár výnimočných osobností (napr. M. Hodža, J. Čarnogurský) nezapustili silné korene. Zdôvodnenie je jednoduché. Idea Strednej Európy bola vnímaná (a často veľmi oprávnené) len ako náhrada za niekdajšie Uhorsko či habsburskú monarchiu, ako snaha obnoviť niekdajšie podriadené postavenie Slovenska v mnohonárodnostnom celku.⁴²

Paradoxne po roku 1995, po preradení Slovenska na druhú kolaj európskej integrácie, stredoeurópska platforma prišla slovenskej diplomacii vhod. Navyše tu je predpoklad, že Slovensko ako krajina uprostred Strednej Európy by mohlo z posilnenej regionálnej spolupráce vyťažiť relatívne najviac (obchod, doprava, sídla jednotlivých orgánov a organizácií). Slovensko ako najmenší partner je aj celkovo výraznejšie závislé na regionálnej spolupráci než jeho susedia.⁴³

V Českej republike sa vystriedali v poslednom desaťročí dva postoje vo vzťahu k stredoeurópskej spolupráci. Prvý reprezentovaný napr. disidentskými intelektuálmi a neskôr Zemanovými socialistami túto regionálnu spoluprácu veľmi zdôrazňoval vychádzajúc z hlbokých českomoravských tradícií a záujmov.⁴⁴ Zato Klausova vízia ČR, to bola vízia Českej republiky ako premianta, sólo jazdca, ktorý nemusí a nesmie čakať na svojich stredoeurópskych susedov, ale ako štát najvyspelejší so starobylými väzbami na Nemecko, Rakúsko a Západ ako taký veľmi rýchlo opustí Strednú Európu a zaradí sa medzi úspešné západné krajiny.⁴⁵

V maďarskej politike bol stredoeurópsky rozmer prítomný vždy. Ani nemohlo byť inak, už len z ohľadu na maďarské menšiny v susedných štátoch.⁴⁶ Menšinová agenda je však janusovská. Bráni Maďarsku odpútať sa od svojich susedov, „westernizovať sa“ a následne od nich izolovať, no na druhej strane sa teoreticky môže stať zdrojom konfliktov. V prípade Maďarska je v súčasnosti veľmi pravdepodobné, že spolu so Slovinskom bude prvou krajinou zo Strednej Európy, ktorej sa podarí úspešne zavŕšiť transformáciu a stať sa súčasťou tzv. Západnej Európy v socio-ekonomickom zmysle.

Po roku 1989 sa objavil nový organizačný rámec stredoeurópskej spolupráce. Rozšírením alpsko-adriatického zoskupenia vznikla v roku 1991 na summite v Dubrovniku Hexagonála, ktorá bola o rok neskôr na viedenskom stretnutí predsedov vlád transformova-

ná na Stredoeurópsku iniciatívu (SEI) majúcu v súčasnosti 16 členov. Omnoho funkčnejším zoskupením je však notoricky omieľaná visegrádska štvorka, pôvodne trojka, ktorá s prestávkou medzi rokmi 1994–1998 pôsobí od roku 1991. Tým, že V4 zostala pomerne exkluzívnou, môže byť asi ako jediná základom serióznejšej stredoeurópskej integrácie (ešte ako-tak prijateľnou by mohla byť účasť Slovenska a Chorvátska). Lebo aj CEFTA, ktorej zakladajúci dokument bol podpísaný roku 1992, založená pôvodne ako ekonomický nástroj V4, sa po rozšírení o východnejšie položené krajiny dostala do veľmi špecifickej situácie. Osobitnou formou spolupráce a vyjadrením vzájomnej spolupatričnosti sú schôdze stredoeurópskych prezidentov organizované od roku 1993. Zúčastňujú sa ich aj prezidenti Nemecka a Ukrajiny. Okrem prílišnej územnej veľkorysosti je ďalšou spoločnou nevýhodou vymenovaných zoskupení (okrem V4) to, že sú pomerne málo inštitucionalizované a zoznamy štátov na nich sa podieľajúcich sa úplne neprekrývajú, čo môže brániť ich užšiemu prepojeniu.

ZÁVEREČNÉ HODNOTENIE

Ak zhrnieme perspektívu Strednej Európy tak, ako bola definovaná v tejto štúdií, musíme konštatovať, že mnohé niekdajšie trecie plochy boli odstránené a nikdy jej národy neboli tak dobre pripravené na vzájomnú spoluprácu ako teraz. Množstvo spoločných záujmov ich k tomu vyslovene zaväzuje. Avšak nie je správne podliehať neprimeraným ilúziám a očakávať od tejto spolupráce príliš veľa. Spoločná stredoeurópska identita má len kultúrny charakter (aj to nie príliš silný). Väzby jednotlivých krajín voči iným krajinám mimo Strednej Európy sú často silnejšie než voči krajinám v rámci Strednej Európy. Ideálom je plnoprávne členstvo v EÚ a NATO. Stredoeurópska platforma slúži predovšetkým ako predsieň do Západnej Európy. Preto príliš upevňovať stredoeurópske inštitúcie nemá pre stredoeurópske štáty žiadny veľký zmysel. A ak áno, tak evidentne len v rámci šestky či sedmičky krajín označených za Strednú Európu v tejto štúdií. CEFTA a SEI boli čiastočne paralyzované práve tým, že strednú Európu poňali príliš široko.

Stredoeurópske krajiny musia spolupracovať a je len zdanlivo šokujúcim faktom, že hlavným cieľom ich snaženia by mal byť vlastne zánik Strednej Európy, tak ako bola vnímaná od začiatku 19. storočia, teda prekonanie civilizáčnej zaostalosti za Západnou Európou. Stredná Európa by potom prestala byť pojmom sociálno-ekonomickým a politickým a vyjadrovala by len istý kultúrny fenomén či formu regionálnej spolupráce. Pre našu generáciu je však smutným faktom, že budeme na to potrebovať asi pol storočia.

¹ Napr. Kučera, Rudolf: Kapitoly z dejín střední Evropy. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992, s. 7.

² T. G. Ash sa síce domnieva, že najťažšie je určiť východnú hranicu strednej Európy, no evidentne nemá pravdu. Pozri Ash, T. G.: Středoevropán volbou. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a a politiku, 1992, s. 13.

³ Poľsko a Prusko na východ od Odry nie! Pozri Demandt, Alexander – Schultz, Hans Dietrich: Deutschlands Grenzen in der Geschichte. München: Verlag C. H. Beck, s. 35–40.

⁴ Pozri tamtiež, s. 47.

⁵ Pozri tamtiež, s. 51.

⁶ Pozri tamtiež, s. 53.

⁷ Pozri Jindra, Zdeněk: První světová válka. Praha: SPN, 1984, s. 118.

⁸ Predstavy analogické nemeckým by sme našli aj v dobovej rakúskej, maďarskej a poľskej politike, tam sa však na rozdiel od Nemecka uvažovalo vždy len o pripojení časti stredoeurópskeho priestoru, nie o pohltení strednej Európy ako celku.

⁹ „Zastavujeme...“ tah na juh a na západ Evropy a obracíme své zraky na prostor na východe... Německo se buď stane světovou velmocí nebo přestane zcela existovat.“ – Hitler, Adolf: Mein Kampf. Praha: Otakar II, 2000, s. 480.

¹⁰ Pozri Halada, Jan: Metternich kontra Napoleon. Praha: Panorama, 1985, s. 154.

¹¹ Alexander Duleba, významný slovenský politológ a odborník na medzinárodné vzťahy – osobný rozhovor autora s A. Dulebom. Z vojenského hľadiska sa pod strednou Európou niekedy rozumie priestor hlavných vojenských operácií na kontinente (asi od Francúzskeho Stredohoria až po Don). Nie je však správne používať

- v tomto prípade pojem stredná Európa, lebo sa vôbec nezohľadňujú nejaké kultúrne či sociálne špecifiká, ale skôr stredová Európa, Európa stredú. stredné európske pásmo a pod. Napr. Z. Brzezinski používa pojem „kritické jadro európskej bezpečnosti“, do ktorého zahrňuje Francúzsko, Nemecko, Poľsko a Ukrajinu. Pozri Brzezinski, Zbigniew: *Veľká šachovnica*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 90.
- ¹² V období medzi zjednotením Nemecka a jeho katastrofálnou porážkou v roku 1945 bolo práve takéto videnie strednej Európy veľmi populárne.
- ¹³ Hodža, Milan: *Federácia v strednej Európe*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 63.
- ¹⁴ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha: Čin, 1938, s. 500. Takto vnímal strednú Európu aj Beneš. Napr. Beneš, Edvard: *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin, 1948, s. 202.
- ¹⁵ Západnú atlantickú zónu tvorili Francúzsko, Holandsko, Anglicko, Španielsko a pod., východnú Osmanská ríša, Rusko, Poľsko. Litva. Pozri Dunn, Richard S.: *The Age of Religious Wars 1559–1715*. New York: W. W. Norton and company, 1978, s. 5.
- ¹⁶ Napr.: „Ti, kdo dnes uvažují o dějinách střední Evropy, většinou shodně pokládají zánik dunajské monarchie za počátek konce střední Evropy.“ – Kučera, Rudolf: cit. dielo, s. 8.
- ¹⁷ Čarnogurský, Ján: *Vídení od Dunaja*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 100.
- ¹⁸ Gönc, Arpád: *Karpaty a přilhlý vesmír*, Bratislava: Kalligram, 1999, s. 115–127.
- ¹⁹ Demandt, Alexander – Schultz, Hans Dietrich: cit. dielo, s. 69.
- ²⁰ Barnaví, Eli: *Atlas univerzálních dějin židovského národa*. Praha: Victoria publishing, 1995, s. 190 a 194.
- ²¹ Csáky, Moritz – Mannová, Elena: *Kolektivní identity v střední Evropě v období moderny*. Bratislava: AEP, 1999, s. 9–11.
- ²² „To nás privádza k záverečnej úvahe najlepšie vysvetliteľnej pripomenutím toho, že Gellner... vo svojej poslednej analýze nacionalizmu trval na tom, že najprv musí byť vyriešená nacionálna otázka a až potom sa občianska spoločnosť stáva reálne možnou... V tomto názore je kus pravdy, pretože šance pre rozvoj občianskej spoločnosti sa zväčšili dnes v Poľsku, Maďarsku a Českej republike práve vďaka Hitlerovým a Stalinovým čistkám.“ – Hall, John: *The Political Consequences of Stalemate, or Ernest Gellner's contribution to the theory of civil society*. Kritika a kontext, Bratislava, 2/1999, s. 83.
- ²³ Pozri Kučera, Rudolf: cit. dielo, s. 11.
- ²⁴ Žiaľ, práve Nemci, Maďari a Rakúšania z rozbitia podunajskej monarchie (predkladanej ako určitý ideál stredoeurópskej multikultúrnosti a tolerancie) obviňujú nacionalizmus nedominantných národov. Vlastný nacionalizmus a vlastné dominantné postavenie pritom ignorujú alebo ich chápu ako normálne, a dokonca vítané stavy.
- ²⁵ Naznačenú občas sa vyskytujúcu otázku „viny“ za rozpad Rakúsko-Uhorska nie je jednoduché zodpovedať. Rôzne obvinenia na adresu českých a iných slovanských šovinistov, ktorí rozbili tento ideálny štát, sú nemiestne. Treba mať na pamäti, že ako multietnický hybrid bola habsburská ríša držaná dlho pospolu predovšetkým dynastickou ideou. S nástupom moderného nacionalizmu sa do popredia dostala otázka, kto vôbec potrebuje Rakúsko. Taliani, Rumuni, Poliáci, Srbi by asi uprednostnili spojenie so svojimi súkmeňovcami spoza hraníc do národných štátov. Maďari už od roku 1867 boli napoly mimo monarchie a ich záujem sa sústreďoval viac na Uhorsko či na imperialistické plány na Balkáne. Rakúski a českí Nemci boli zainteresovaní na zachovaní len takej monarchie, kde by dominovali. Skutočná demokratická rovnoprávna federácia, ktorá bola zase nevyhnutnou podmienkou na zotrvanie v Rakúsko-Uhorsku pre iné menšie národy (napr. Čechov), by im zrejme nevyhovovala. V tom prípade by Nemci uprednostnili zjednotenie s nemeckou ríšou. Nakoniec sa vnučuje zdanlivo paradoxný záver, že na takomto stredoeurópskom zväze malých štátov ako ochrane pred silným Nemeckom a Ruskom mali záujem hlavne Česi, Slováci, haličskí Ukrajinci, Slovinci a Chorváti. Prirodzene, len za podmienky istej vnútornej reštrukturalizácie monarchie. Vymenované národy sa až do začiatku 20. storočia ani nevyznačovali prílišným protirakúskym separatizmom. Rok 1848–1849 alebo 1866 boli toho jasným príkladom.
- ²⁶ Približne územie Čech a povodia riek vlievajúcich sa do Dunaja medzi Lincom a Ostrihomom. Toto územie bolo skutočnou hospodárskou a vojenskou základňou pre politiku Viedne. Vpád nepriateľov do tejto oblasti bolo možné oprávnené považovať za smrteľné ohrozenie. Národy na tomto území dodnes vykazujú množstvo spoločných znakov a tradícií (alebo ich mali už predtým?).
- ²⁷ Strata nemeckých a talianskych území a enkláv, Rakúskeho Nizozemska, Sliezska, titulu rímsko-nemeckých cisárov a naopak vznik rakúskeho cisárstva, zisk tureckého Uhorska, Sedmohradska, Haliče, Dalmácie a Bosny.
- ²⁸ Pozri Poláčková, Zuzana: *Počiatky pan-európskeho hnutia a Slovensko. Medzinárodné otázky*, 3/1994. Bratislava: SIMŠ, 1994, s. 3.
- ²⁹ Coudenhove-Kalergi, Richard: *Pan-Europa*. Praha, 1993, s. 70–71.
- ³⁰ Pozri Štindl, Karel: *Rusko a střední Evropa. Mezinárodní politika*, 5/2000, Praha, s. 35 [K. Štindl – bývalý český veľvyslanec v Poľsku]. Pozri tiež Valenta, Jaroslav: *Středoevropská identita a její perspektivy. Mezinárodní politika*, 12/1999, Praha, s. 14.
- ³¹ Pozri Čarnogurský, Ján: *Dissent na Slovensku. Zborník Línie a osobnosti zahranično-politického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Bratislava: SPPA, 1996, s. 106–109. Pozri tiež Paul Lendvai, prednáška v Bratislave 25. 6. 1996, Władysław Bartoszewski, prednáška v Bratislave 10. 11. 1996 atď.
- ³² Ash, T. G.: cit. dielo, s. 7.
- ³³ Pozri Wandycz, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách*. Praha: Academia, 1998, s. 11. Konštrukcie založené na spolupatričnosti a istej výlučnosti krajín V4 či V3 sú adekvátne situácii v poslednej dekáde 20. storočia. Ale

Wandycz úplně nesprávně dnešní stav špatně projektuje aj na předcházející storočia a stredovek a v dejepisnom výklade začleňuje tieto krajiny do jednej skupiny, čo je absurdné. Jednak medzi vtedajšími českým, poľským a uhorským kráľovstvami a dnešnými štátmi nie je priama kontinuita, tieto pojmy predstavovali aj územne a etnicky niečo iné a hlavne, s niektorými krajinami mimo takto vytvorenej skupiny (s Rakúskom, Nemeckom, Pobaltím, Švédskom, Tureckom) mohli mať jednotliví členovia skupiny užšie vzťahy než medzi sebou navzájom!

³⁴ Ash, T. G.: cit. dielo, s. 6.

³⁵ Vyhlásenie kolektívu autorov, zborník *Gärung in Mittel- und Osteuropa*, Brugg: Verlag Adria, 1989.

³⁶ Napr. István Bibó, Štefan Polakovič atď.

³⁷ Podstatnejší rozdiel než predstih v ekonomike, technike a politickej organizácii vidí doc. Vojan Rus z Lublaňskej univerzity v nástupe humanizmu v západnej Európe, ktorý dáva do protikladu so šovinizmom v strednej a východnej Európe. Pozri Rus, Vojan: *Společné hodnoty střední, západní a východní Evropy*. Zborník Českoslovensství součástí evropanství. Brno: Konvoj, 1996, s. 257. Je to však veľmi pochybná hypotéza a našlo by sa mnoho príkladov ju vyvracajúcich (obchod s otrokmi, kolonializmus, francúzske veľikášstvo a pod.).

³⁸ Je šokujúce, ako napr. Strana maďarskej koalície a zoskupenie jej predchodcov má už jedno desaťročie na slovenskej politickej scéne stále tie isté preferencie, ktoré fakticky sú len o 1–2 % nižšie, než je percentuálne zastúpenie Maďarov v slovenskej populácii. A bez ohľadu na to, akú politiku SMK prevádza, či ako sa vyvíja situácia v krajine!

³⁹ Nová posttudjmanovská vláda údajne sľúbila zabezpečiť návrat vyhnaných Srbov do vlasti (napr. rozhovor chorvátskeho prezidenta S. Mesiča pre *Pravdu*, 2. 5. 2000). Až budúcnosť ukáže, či je to vôbec reálne, rešpektíve či sa neobnoví stav napätia a konfrontácie medzi etnickými Chorvátmi a Srbmi.

⁴⁰ Istým zmenám už pravdepodobne nie je možné zabrániť, aj keby sa okamžite na celej planéte zastavila akákoľvek industriálna činnosť, Mechanizmus zmeny je už spustený. Bližšie Rybanský, Milan: *Seriál pred nami potopa*. Kozmos, 4/1996 až 2/1997, Bratislava. Sachs, Jeffrey D.: *Začínáme si uvedomovať dopad ľudí na zmenu počasia?* *Sme*, 26. 6. 2000, s. 6. Lapin, Milan: *Klimatické extrémny*. Slovo, 22/2000, Bratislava, s. 6. Hoffman, P. F. – Scharg, D. P.: *Zem – snehová guľa*. Kozmos, 3/2000, Bratislava, s. 5. Slovenský hydrometeorologický ústav: *Druhá správa o zmene klímy*. Bratislava: Favart, 1997, s. 7.

⁴¹ Napr. Viktor Orbán sa 20. 12. 2000 počas prednášky v bratislavskom hoteli Danube vyjadril: „Visegrádsku spoluprácu môžeme posilniť len vtedy, keď tieto štyri krajiny budú mať absolútne zreteľnú orientáciu na Západ.“

⁴² „Každý vedel, že za dunajskou federáciou nie je nič iné ako tendencia získať pre Maďarov neoprávnené politické pozície...“ – Hodža, Milan: cit. dielo, s. 40. Alebo: „Na Slovensku nikdy nebola mimoriadne populárna myšlienka strednej Európy... Súviselo to s navonok zneužitelným prílišným stotožňovaním strednej Európy s ideou bývalej monarchie (čo v slovenskej interpretácii znamenalo najmä život pod svätoštefanskou korunou), s celkovo oslabenou kultúrno-historickou stredoeurópskou identitou (tradičná slovanská vzájomnosť, rusofilstvo atď.), ale nepochybne aj so slabým geopolitickým sebauvedomením na Slovensku vôbec...“ – Chmel, Rudolf: *Moja maďarská otázka*. Bratislava: Kalligram, 1996, s. 448.

⁴³ Pozri Dzurinda, Mikuláš: *Visegrádska spolupráca – odraz potrieb stredoeurópskeho regiónu*. Medzinárodné otázky, 2/1999, Bratislava: SIMŠ, 1999, s. 49.

⁴⁴ „Bylo v našem společném zájmu pomáhat si při demontáži sovětského impéria, politické a hospodářské spolupráci a začleňování do institucí vyspělého světa.“ – Dienstbier, Jiří: *Visegrád. Mezinárodní politika*, 2/1999, Praha, s. 4. „Věřím, že pokud budou země visegrádské skupiny stále širěji spolupracovat, pokud se do jejich činnosti zapojí i Rakousko, bude to významný stimul pro hospodářský a sociální rozvoj celého středoevropského regionu a současně i cesta jak akcelarovat vstup všech zúčastněných zemí do EU.“ – Zeman, Miloš: *Visegrádska spolupráce*. Medzinárodné otázky, 2/1999, Bratislava: SIMŠ, 1999, s. 56.

⁴⁵ „Čo sa týka pána Klause, pravdepodobne sa nazdával, že ostatné tri krajiny boli iba zbytočnou farchou na pleciach Českej republiky a že by ČR bola samostatne úspešnejšia ako všetky štyri krajiny spolu.“ – István Szent-Iványi, prednáška na pôde SFPA v Bratislave 26. 3. 2000.

⁴⁶ Osobný rozhovor autora s p. Szent-Iványim.